

DOI: 10.7596/taksad.v7i5.1492

Citation: Buran, F., & Özkara, E. (2018). Hürriyete ve Adli Tıbbı Adanmış Bir Ömür: Dr. Bahaeddin Şakir Bey. Journal of History Culture and Art Research, 7(5), 666-686. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i5.1492

Hürriyete ve Adli Tıbbı Adanmış Bir Ömür: Dr. Bahaeddin Şakir Bey

A Life Dedicated to Liberty and Forensic Medicine: Dr. Bahaeddin Şakir Bey

Ferat Buran¹, Erdem Özkara²

Abstract

Dr. Bahaeddin Şakir Bey (1874-1922) was a forensic medicine specialist in addition to being an important political figure who worked in critical positions in breaking points of the whole world history. He later had to go to Paris because of the political activities he attended since the days he studied in The Faculty of Military Medicine. As he completed his forensic medicine specialization in Paris Faculty of Medicine, the Young Turks movement abroad gained a certain momentum with his arrival.

He returned to Istanbul after the proclamation of constitutional monarchy and while he was teaching forensic medicine and working as associate dean in the faculty of medicine, he wrote Textbook of Forensic Medicine which is the first copyrighted work in forensic medicine field in our country. He was assigned as the first director of Legal Medicine Directorate. He also worked as the head physician in Red Crescent Hospital in Edirne during the Balkan War.

He worked in top-level tasks in Party of Union and Progress which was a remarkable party in its period and the political intelligence organization of the period The Special Organization. He also played an active role in the independence of provinces while working in the Caucasian Front in World War I. In addition to being the originator of "Armenian Deportation", he played a role in; its planning during his visits to the eastern cities.

After World War I, he had to go abroad and was sentenced to death in his absence. His activities attracted attention and he was invited to the Congress of the Peoples of the East of the Soviet Union. After he was killed by an Armenian assassin in Berlin in 1922, Atatürk protected his wife and children in personally and didn't refrain his support and help.

Keywords: Bahaeddin Şakir, Bahattin Şakir, Union and progres, The Special organization, Tıbb-i Kanuni, Forensic medicine.

¹ Uzman Doktor, Adli Tıp Kurumu, Şanlıurfa Adli Tıp Şube Müdürlüğü, Şanlıurfa, Türkiye. E-mail: cudiferat@hotmail.com

² Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye. E-mail: erdem.ozkara@deu.edu.tr

Öz

Dr. Bahaeddin Şakir Bey (1874-1922); sadece ülkemiz değil, dünya tarihi açısından da kırılma noktası olan dönemlerde, kritik görevlerde bulunmuş önemli bir siyasi figür olması yanında adli tıp uzmanı bir hekimdir. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'deki öğrencilik yıllarından itibaren içinde bulunduğu siyasal faaliyetleri nedeniyle, sonradan Paris'e gitmek zorunda kalmıştır. Bir yandan Paris Tıp Fakültesi'nde adli tıp ihtisasını tamamlarken, yurtdışındaki Jön Türk hareketi de onun gelişiyile birlikte belirgin ivme kazanmıştır.

Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a dönmüş, tıp fakültesindeki adli tıp hocalığı ile dekan yardımcılığı görevleri sırasında ülkemizdeki adli tıp alanında ilk telif eser olan "Tıbb-i Kanuni Dersleri" kitabını yazmıştır. Kendisinin ayrıca, taşraya atanan hekimlere yönelik rehber niteliğinde yazmış olduğu bir kitap ile ölüm olgusunu işlediği bir başka adli tıp kitabı da mevcuttur. Günümüzdeki Adli Tıp Kurumu'nun ilk nüvesi olarak kurulan "Tababet-i Adliye Şubesi"nin ilk müdürü olarak atanmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yeniden organizasyonunda ve Balkan Savaşı sırasında Edirne'deki Hilal-i Ahmer Hastanesi başhekimliği görevinde bulunarak, tıp alanındaki katkılarını akademi ile sınırlı tutmamıştır.

Bir döneme damgasını vuran "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nde ve dönemin siyasal istihbarat örgütü "Teşkilat-ı Mahsusa"da üst düzey görevlerde bulunmuş, 1. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde görev alarak; Artvin, Ardahan ile Ardahan'ın kurtuluşunda bizzat rol oynamıştır. "Ermeni Tehciri"nin fikri ideoloğu olması yanında, doğu vilayetlerine giderek bizzat planlanmasında rol almıştır.

1. Dünya Savaşı'nın ardından yurtdışına çıkmak zorunda kalmış, gıyabında idama mahkum edilmiştir. Yurtdışındayken sürdürdüğü, Müslüman milletlerin mücadelesine dair faaliyetleri ilgi çekmiş ve Sovyetler Birliği'nin Doğu Halkları Kurultayı'na davet edilmiştir. 1922 yılında Berlin'de Ermeni bir suikastçı tarafından öldürülmesi sonrasında, Atatürk; eşi ve çocuklarına bizzat sahip çıkmış, desteğini ve yardımlarını esirgememiştir.

Anahtar Kelimeler: Bahaeddin Şakir, Bahattin Şakir, İttihat ve Terakki, Teşkilat-ı Mahsusa, Tıbb-i Kanuni, Adli Tıp.

Giriş

Dr. Bahaeddin Şakir Bey (arkadaşları arasındaki ismi ile; "Baha Bey"); 1874 yılında, günümüzde Bulgaristan sınırlarında kalan Doğu Rumeli'deki İslimiye (Sliven) şehrinde doğmuştur, babası Mehmet Şakir Bey'dir.³

Dr. Bahaeddin Şakir Bey yükseköğrenim hayatına 1887'de İstanbul'da Tıbbiye İdadisi'nde başlamış, ardından 1891 yılında girdiği Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den (Askeri Tıbbiye), 1896 yılında "tabip yüzbaşı" rütbesi ile mezun olmuştur.^{4,5} Katıldığı sınavda başarı göstermesinin ardından 1900 yılında, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de, Ali Rüştü Paşa'nın yanında tıbb-i kanuni muallim muavinliğine (Adli tıp asistan hekimliğine) başlamıştır.⁶

³ Alaattin Uca, "II. Abdülhamit Döneminde Dr. Bahaeddin Şakir'in Osmanlı Velihtları ile İlişkileri", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 24, Haziran 2013, s. 97-101.

⁴ Alaattin Uca, *İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahaeddin Şakir Bey*, Kömen Yayınları, Konya 2015.

⁵ 1339 Sene-i Maliyesine Mahsus Milli Nevsal, Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1923, s. 313.

⁶ Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1922, s. 211.

Resim 1, 2. Dr. Bahaeddin Şakir Bey

Siyasi Faaliyetleri ve Erzincan'a Sürgün Edilmesi

Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in öğrencilik yıllarında askeri tıbbiye, mevcut yönetime muhalefetin ve hürriyet yanlısı fikirlerin merkezi idi. 1889 yılında askeri tıbbiyenin bahçesinde toplanan bir grup tıp öğrencisi daha sonradan "İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını alacak ve bir döneme damgasını vuracak olan "İttihat-ı Osmanî Cemiyeti"ni kurdular. Dr. Bahaeddin Şakir Bey de örgütün kuruluşu sonrasındaki ilk üyelerinden biri olarak gösterilmektedir.⁷

Bir dönem Meclis-i Mebusan'da ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilliği yapmış ve ünlü yazar, çevirmen, briç ustası Şiar Yalçın'ın da babası olan; gazeteci, yazar, siyasetçi Hüseyin Cahit Yalçın kendisinden bahsederken; "*Öteden beri sönmez bir hürriyet ve istiklal ocağı olan Tıbbiye Mektebi'nin en ateşli ihtilalcilerinden sayılıyordu.*" demiştir.⁸

Dr. Bahaeddin Şakir Bey muallim muavinliği görevine başlamasının ardından 1901 yılında Sultan Abdülaziz'in oğlu olan veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin özel tabipliğini de yapmaya başladı⁴. Kendisinin bu görevi seçmesinin nedenlerinden birisi de, Osmanlı tahtının varislerinden olan bu hanedan üyesine yakın olmak ve meşrutiyetin yeniden ilanı için siyasi olarak onun üzerinde etki kurmak istemesidir. Fakat kendisinin bu faaliyetleri, mevcut rejimin dikkatinden kaçmadı ve 1905 yılında tutuklanarak Erzincan'a sürgün edildi, burada bir süre sürgün hayatı yaşadktan sonra, yurdunu geride bırakarak, aynı yıl Paris'e gitmek zorunda kaldı.⁹

Paris'teki Yılları, Siyasi ve Tıbbi Faaliyetleri

Paris'e gelen Dr. Bahaeddin Şakir Bey, kendisi gibi politik fikirleri nedeniyle buraya gelmek zorunda kalan Jön Türkler ile birlikte (başta Dr. Nazım Bey olmak üzere) hareket etmeye başladı. Burada; daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan, "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" bünyesinde faaliyet yürütmeye başlamasıyla birlikte, meşrutiyetin ilanını amaçlayan hareket belirgin ivme kazandı. Dr. Bahaeddin Şakir Bey; cemiyetin Avrupa'daki yeniden organizasyonu yanında Osmanlı Devleti'nin geniş sınırları içerisinde de gizli şubelerin teşkilatlanmasına sağladı, cemiyetin bu süreçteki haberleşmesi ve yazışmaları ile bizzat ilgilendi.¹⁰

⁷ Ahmet Eyicil, *Dr Nazım Bey*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1988.

⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım: Bahattin Şakir*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul, 01.03.1936, s. 9.

⁹ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

¹⁰ Şükrü Hanoğlu, *Ş. Hanoğlu Dr. Bahaeddin Şakir'i anlattı*, Tarih Haber, 23.07.2015 <http://www.tarihhaber.net/hanioglu-ile-bahaeddin-sakir-hakinda-konustuk/> Erişim Tarihi: 11/07/2017

Cemiyetin yayın organı olan “Şura-yı Ümmet” gazetesini, sadece teorik fikirlerin paylaşıldığı bir yayın olmaktan çıkarmış, ihtilalci ve halkı bilinçlendirmeye yönelik çağrılarının yayınlandığı bir neşriyat haline gelmesini sağlamıştır.¹¹

Sadece Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti açısından değil dünya tarihi açısından da önemli bir noktada olan İttihat ve Terakki Partisi'nin temellerinin atıldığı bu dönemde; Dr. Bahaeddin Şakir Bey, hareketi entelektüel bir fikir kulübü olmaktan çıkarmıştır. Cemiyete inkılapçı, ihtilalci ve siyasi komitacı bir kimlik kazandırmıştır. Aynı dönemde Avrupa'da var olan benzeri anarşist ya da ayrılıkçı örgütlerin aksine; muhafazakar bir eylemsellikten yana, merkezinde Türkçülük fikri ile Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün olduğu, halifelik şemsiyesi altındaki Müslüman birliği fikrinin, cemiyete yerleşmesinde rol almıştır.¹²

Siyasi olarak bilfiil rol aldığı faaliyetleri yanında, yurdundan ayrılmak zorunda kalması nedeniyle yarıda bıraktığı Adli Tıp alanındaki çalışmalarına Paris'te devam etmiştir.¹³ Paris Tıp Fakültesi'nde, kendisi de Fransız Adli Tıp ekolünün kurucularından olan “Prof. Dr. Paul Brouardel” gibi bilim insanlarının yanında Adli Tıp ve Ruh Sağlığı alanlarındaki ihtisasını tamamlamıştır.¹⁴ Prof. Dr. Paul Brouardel; 1879 yılında kendisinin de hocası olan Adli Tıp Uzmanı “Auguste Ambroise Tardieu”nün ölümü ardından, Fransız Adli Tıp camiasının en saygın bireyi olmuş ve kendi adını verdiği sendrom ile tanınan nöroloji uzmanı “Georges Gilles de la Tourette”in de ilham kaynağı olarak etkilendiği hocalığını yapmıştır.¹⁵

İlk Meclis-i Mebusan'ın reisi Ahmet Rıza Bey, kendisinden bahsederken; “*Bir taraftan morgta tıbbi adli derslerini takip ederdi. Zeki, biraz müteassıb bir vatanperver idi. Cesurdu. Üstü başı temiz gezerdi. Gayet sevimli, hoş sohbet ve memleket sever bir arkadaş idi.*” ifadelerini kullanmaktadır.¹⁶

Resim 3: Dr. Bahaeddin Şakir Bey

¹¹ Şükrü Hanioğlu, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 23, İstanbul 2013, s. 479.

¹² Ali Ayrıçıl, *Söyleşi: Şükrü Hanioğlu*, Mostar Dergisi, Sayı 43, 2008.

¹³ Esin Kahya, “Fransa’da İhtisas Yapmış Olan Türk Hekimlerinden Bazıları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 1.2, 1987, s. 245-262.

¹⁴ Rifat Vedat Yıldırım, *Türkiye’de Adli Tıp Eğitiminin Öncüleri ve Gelişimi (1846-1933)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik AD, İstanbul, 2011.

¹⁵ Biographies: Brouardel (Paul Camille Hippolyte) <http://www.biusante.parisdescartes.fr/histoire/biographies/?cle=3106> Erişim Tarihi: 27/03/2018

¹⁶ *İlk Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey’in Hatıraları: “Doktor Bahaeddin Şakir ve Doktor Nazım Beyler”*, Cumhuriyet, 1950, s.2 <http://hdl.handle.net/11498/10335> Erişim Tarihi: 11/07/2017

Yahya Kemal kendisinden şu şekilde bahsetmektedir: “1905 yılında Paris’te Café Soufflet”nin taraçasında, (...) yeni gelmiş bir Türk’le tanıştırdılar. Adı Dr. Bahaeddin’di. Sarışın, mavi gözlü, gürbüz, sıhhatli bir delikanlıydı. (...) Dr. Bahaeddin, naklettiğim gibi, müthiş bir seciyenin ateşin temasiyle uyandıktan sonra Paris’te Genç Türklüğü adeta diriltti. İki sene az çok faal bir komita haline soktu, âzaca (üye sayısı) zenginletti. (...) Saplandığı fikirleri hiddet ve şiddetle müdafaa ederek konuşurdu. (...) *bir taraftan da Tıp Fakültesi’ne giderek Tıbb-i Adli derslerini görüyordu. (...) herhalde bu derslerinde bir sertifika aldı ve İstanbul’a dönüşünde Tıp Fakültesi’ne müderris oldu. (...) Fena yazı yazardı.*”¹⁷

Bir yandan yarıda kalan Adli Tıp öğrenimini tamamlamaya çalışıp mesleğini icra eden Dr. Bahaeddin Şakir Bey, bunun yanı sıra dünyanın dört bir yanından Paris’e okumak için gelen Müslüman öğrencilerin eğitimlerine de katkı sunmaya çabalamıştır. Bu amaçla 1907 senesinde kurmuş olduğu “Uhuvvet-i İslam Cemiyeti”nin merkezi olarak kendi evini tahsis etmiştir. Bu cemiyetin kuruluş amacının; Müslümanları birbirleriyle tanıştırmak, aralarında dinin emrettiği kardeşlik ve samimiyeti gerçekleştirmek olduğunu, Müslümanların içinde bulunduğu durumun temel sorununun birlik olamamasından ve eğitim düzeylerinin düşüklüğünden kaynaklandığını belirtmiştir.¹⁸

Cemiyete, Anadolu’dan gelen maddi yardımların ulaşması ve idaresinde de rol alan Dr. Bahaeddin Şakir Bey; Paris’teki yıllarını, idealleri uğruna türlü zorluklar içerisinde geçirmiştir. Öyle ki veliaht Yusuf İzzettin Efendi’ye yazdığı bir mektupta; kendisinin delik ayakkabı ve yağlı elbise ile gezmeye ve peynir ekmek yemeğe alıştığını, fakirlik ve sıkıntıyla özdeşleştiğini, fakirliğin namusu haline geldiğini ifade etmiştir.²

Meşrutiyet’in İlanı ve Yurda Dönüşü

24 Temmuz 1908 tarihinde meşrutiyet yeniden ilan edilince, Dr. Bahaeddin Şakir Bey de vakit kaybetmeden İstanbul’a döndü. İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde üst düzey faaliyetlerine devam etti, Şura-yı Ümmet gazetesinin matbaasını İstanbul’da kurdu ve gazetenin imtiyaz sahipliğini üstlendi. Mevki ya da makam gibi kaygıları olmadığından, 1912 yılı seçimlerinde İttihat ve Terakki Fırkası’ndan mebus (milletvekili) adayı olmadıysa da, Anadolu’daki seçim faaliyetlerinde bilfiil çalıştı. 1913 yılında, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yönetim kademesi olan Merkez-i Umumi (Genel Merkez) üyeliği görevinde yer aldı.¹⁹

Kuruluş amacı; askeri faaliyetlere destek maksadıyla istihbarat edinmek ile gayri nizami harp olan ve bir döneme damgasını vuran Teşkilat-ı Mahsusa’nın yönetiminde yer alan beş kişiden birisi idi, 1913 yılında Teşkilat-ı Mahsusa’nın siyasi büro şefi oldu.

Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin (Kızılay) yeniden kuruluşunda ve cemiyetin tüzüğünü hazırlayan heyette görev aldı.²⁰

Meşrutiyet’in İlanı Sonrasındaki Akademik ve Tıbbi Görevleri

Dr. Bahaeddin Şakir Bey, içinde bulunduğu yoğun siyasal faaliyetlere rağmen hekimliğe, akademik hayata ve adli tıbbı olan ilgisini hiçbir zaman yitirmemiş, bu alanlarda ülkesine hizmet etmekten geri kalmamıştır. Kendisinin o dönemdeki çalışmaları ve eserleri, yurdumuzda adli tıp eğitimi ile adli tıp hizmetlerinin kurumsallaşması aşamasında bir dönüm noktası niteliğindedir.

¹⁷ Yahya Kemal Beyatlı, *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2015.

¹⁸ Filiz Cengiz, *Dr. Nazım ve Dr. Bahaeddin Şakir’in Kaleminden İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1997.

¹⁹ Hikmet Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir: İttihat ve Terakki’den Teşkilatı Mahsusa’ya Bir Türk Jakobeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

²⁰ Kızılay Tarihçesi. <http://www.kizilayizmir.org.tr/cms/tarihce> Erişim Tarihi: 27/03/2018

Dr. Bahaeddin Şakir Bey, 1908 yılında İstanbul'a dönmesinin ardından Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'deki görevine iade edilmiştir.¹¹ 1909 yılında askeri ve sivil tıp fakültelerinin Haydarpaşa'da birleştirilmesiyle kurulan; "İstanbul Darülfünun Tıp Fakültesi"nde, Tıbb-i Kanuni Müderrisliği (Adli Tıp Anabilim Dalı Başkanlığı) görevine tayin edilmiştir. Ülkesinden ayrılmak zorunda kaldığı 1918 yılına kadar bu vazifesini sürdürmüştür. 1910 yılında tıp fakültesinde Reisi Sani makamına (Dekan yardımcılığına) seçilmiştir, aynı yıllarda tıp fakültesinin dekanı; ülkemizdeki modern cerrahinin kurucusu ve bir dönem İstanbul belediye başkanlığı yapmış olan Dr. Cemil Topuzlu idi.²¹

1912 yılında "Umuru Tıbbiye-i Mülkiye" (dönemin Sağlık Bakanlığı) lağvedilmiş, yerine içişleri bakanlığına bağlı bir kurum olan "Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi" (Sağlık Genel Müdürlüğü) kurulmuştur. Yeni kurulan bu kurum bünyesinde, günümüzdeki Adli Tıp Kurumu'nun ilk nüvesi olan; "Tababet-i Adliye Şubesi" ve "Tababet-i Adliye Encümeni" oluşturulmuştur. Bu birimin başkanlık makamı olan Tababet-i Adliye Encümeni Reisliği'ne de Dr. Bahaeddin Şakir Bey atanmış, bunun yanında 1913 yılında Morg Müdürlüğü vazifesini de üstlenmiştir.

1917 yılına gelindiğinde, Tababet-i Adliye Şubesi; "Meclis-i Tıbb-i Adli" ve "Tıbb-i Adli Müessesesi" adı ile organize edilmiştir ve Adliye Nezareti'ne (Adalet Bakanlığı) bağlanarak bugünkü Adli Tıp Kurumu'nun öncül kurumu kurulmuştur.²² Bir dönem İstanbul valiliği, milletvekilliği, sağlık ve sosyal yardım bakanlığı da yapmış olan Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay, kurumun bu tarihsel organizasyonuna da değindiği ve 1960 yılında "Cleveland State Law Review" dergisinde yayınlanan makalesinde; *Dr. Bahaeddin Şakir Bey'i Adli Tıp Kurumu'nun ilk başkanı* olarak işaret etmektedir.²³ Tababet-i Adliye Encümeni Reisliği görevini 1917 yılındaki bu yeniden teşkilatlanma sürecine kadar sürdürmüş, sonrasında ismi *Tıbb-i Adli Müessesesi Müdürlüğü* (Adli Tıp Kurumu Başkanlığı) olan bu görevi; Dr. Veliyettin Tahsin Bey devralmış ve Dr. Bahaeddin Şakir Bey meslek hayatına sadece tıp fakültesi kürsüsünde devam etmiştir.

Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in 1910 ve 1911 yıllarında kaleme aldığı "Tıbb-i Kanuni Dersleri" isimli 5 fasikülden oluşan kitap, *ülkemizde adli tıp alanındaki ilk telif eserdir*.²⁴ Bunun yanında; özellikle taşrada (birinci basamakta) çalışan hekimlere yönelik; adli tıbbi bilgiler, yasal sorumluluklar ile mevzuata dair önemli bilgiler içeren, kendisinin yanında muallim muavinliği de (asistanlık) yapmış olan Dr. Vasfi Bey ile birlikte 1914 yılında yazmış olduğu "Tababet-i Adliye Rehberi" isimli bir kitap da mevcuttur.²⁵ Dr. Vasfi Bey ile birlikte kaleme almış olduğu bir diğer eser olan; 1918 tarihli "Tıbb-i Kanuni" isimli kitapta da, genel itibariyle ölüm kavramı ele alınmaktadır.²⁶

Tıbb-i Kanuni Dersleri (Adli Tıp Dersleri)

Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in adli tıp alanında bıraktığı eserlerden, hiç şüphesiz ki en önemlisi, Adli Tıp alanında ülkemizdeki ilk telif eser olan bu kitaptır. 5 fasikülden ibaret olup, ilk iki fasikül 1910 yılında ve son üç fasikül 1911 yılında basılmıştır.²² Tıp fakültesindeki adli tıp eğitiminde kullanılan bu eserden, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da kaynak kitap olarak yararlanılmıştır.

²¹ Adnan Öztürel, *Adli Tıp Dalının 50 Yılda Türkiye'deki Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Ankara Hukuk Fakültesi Ellinci Yıl Armağanı 1925-1975, Cilt:1, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977, s:51-77.

²² İbrahim Tunalı, Cahit Zentürk, "Tıbbi Bilirkişilik", *Yargıtay Dergisi*, Ocak 1989, s. 639-644.

²³ Fahrettin Kerim Gökay, "Legal Medicine and Psychiatry in Turkey", *Cleveland-Marshall Law Review*, Vol 9, 1960.

²⁴ Bahaeddin Şakir, *Darülfünun Osmanlı Tıp Fakültesi'nde Tedris Olunan Tıbb-i Kanunî Dersleri*, İstanbul, 1910 - 1911.

²⁵ Bahaeddin Şakir, Vasfi, *Tababet-i Adliye Rehber*, İstanbul, 1914.

²⁶ Bahaeddin Şakir, Vasfi, *Tıbb-i Kanuni*, İstanbul, 1918.

Kitabın önsözünde; notların teorik bölümünü hazırlarken Paris Tıp Fakültesi'ndeki muhterem üstadı *Prof. Dr. Brouardel*'i referans aldığını ayrıca Lyon Tıp Fakültesi'ndeki ünlü adli tıp uzmanı ve kriminolojist *Lacassagne*'nin ve bizzat öğrenim gördüğü başta *Léon-Henri Thoinot*, *Victor Balthazard*, *Charles-Albert Vibert* gibi dönemin ünlü adli bilimcilerinin eserlerinden yararlandığını belirtmektedir. Bu bölüm kitaptaki bilgilerin zeminini oluşturan farklı akademik birikimlere işaret etmektedir.

1. Fasikül: 1910 yılında basılan ve 194 sayfadan ibaret olan bu fasikülün temel konusunu **Asfiksiler** oluşturmaktadır. Fasikül içeriğinde; boğulma, suda boğulma, boğulma olgularında otopsi, boğulma olgularında pütrefaksiyon, boğulma vakalarında orijin, ası ve asılma, boğma, tamamlanmamış boğma eylemi, suffokasyon, uçucu gaz ve buhar ile meydana gelen asfiksiler, raporlama ve adli tıbbi uygulama örnekleri gibi konulara değinilmektedir.

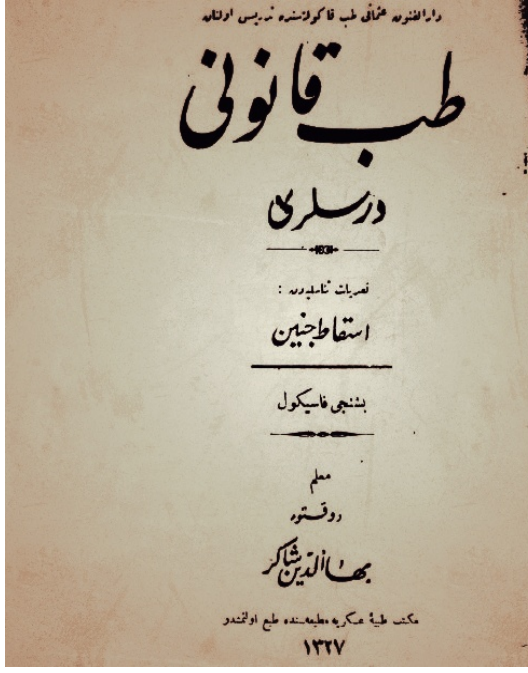
2. Fasikül: 1910 yılında basılan ve 186 sayfadan ibaret olan bu fasikülün temel konusunu **Yaralar** oluşturmaktadır. Fasikül içeriğinde; yaralar, yaraların sınıflandırılması, künt cisimle yaralanmalar, kesici aletle yaralanmalar, ateşli silahla yaralanmalar, kişinin sağlık durumunun yaralanmanın prognozuna etkisi, yanıklar, homisid olguları, donmaya bağlı ölüm, yıldırım çarpması, elektrik çarpması, raporlama ve adli tıbbi uygulama örnekleri gibi konulara değinilmektedir.

3. Fasikül: 1911 yılında basılan ve 218 sayfadan ibaret olan bu fasikülün temel konusunu **Ölüm** oluşturmaktadır. Fasikül içeriğinde; ölüm, agoni, postmortem interval tayini, ölüm bulguları ve ölümden önceki dönem, ölümün belirtileri, ölüm kararının verilmesi, ani ölüm, raporlama ve adli tıbbi uygulama örnekleri gibi konulara değinilmektedir.

4. Fasikül: 1911 yılında basılan ve 119 sayfadan ibaret olan bu fasikülün temel konusunu **Bebek Ölümleri** oluşturmaktadır. Fasikül içeriğinde; infantisid, yenidoğan döneminde bebek, yenidoğanda canlılık belirtileri, yenidoğanın gestasyonel yaşı, yenidoğanda canlı doğumun ayırımı, intrauterin bebek ölümü, bebeğin doğum esnasında ölümü, yenidoğan bebeğin öldürülmesi ve nedenleri (boğma, yakma, yaralama ile vb.), yenidoğan bebeğin ihmali, raporlama ve adli tıbbi uygulama örnekleri gibi konulara değinilmektedir.

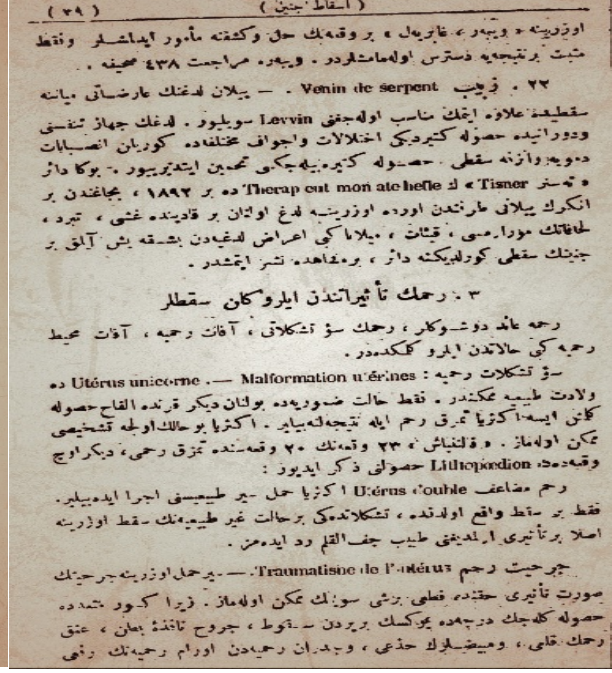
5. Fasikül: 1911 yılında basılan ve 94 sayfadan ibaret olan bu fasikülün temel konusunu **Abortus/Küretaj** oluşturmaktadır. Fasikül içeriğinde; düşük yapma, çocuk düşürme, düşük nedenleri ve çeşitleri, anne veya babadan kaynaklı düşük nedenleri, enfeksiyona bağlı düşüklükler, uterin rahatsızlıklar nedenli düşüklükler, düşüğe neden olan ilaçlar ve araçlar, çocuk düşürme olgularında muayene, keşif ile hekim sorumluluğu, raporlama ve adli tıbbi uygulama örnekleri gibi konulara değinilmektedir.

Resim 4

Resim 4. Dr. Bahaeddin Şakir tarafından 1910/1911 yılında yazılan, Tıbb-i Kanuni Dersleri kitabının kapağı

Resim 5

Resim 5. Tıbb-i Kanuni Dersleri kitabının içeriğinden Uterin Rahatsızlıklar konulu bir bölüm

Tababet-i Adliye Rehberi (Adli Tabiplik Rehberi)

Bu kitap, daha çok taşrada görev yapan hekimlere yönelik; adli tıbbi bilgiler, yasal sorumluluklar ile mevzuata dair önemli bilgilerin paylaşıldığı, hukuki ve bilimsel olarak iki bölümden ibaret olup, 1914 yılında basılmıştır.²³

Bu eserin önsözünde; kitabı hazırlarken Lyon Tıp Fakültesi'nde adli tıp kürsüsünde hoca olan *Alexandre Lacassagne* ile Paris Tıp Fakültesi'ndeki kendi hocası *Léon-Henri Thoinot*'un eserlerinden yararlandığını belirtmektedir. Ülkenin gelişmesi ile birlikte adli tıp alanındaki uygulamaların da geliştiğini, bu nedenle sahada çalışan hekimlerin mevcut ihtiyacını gidermek ve düzenlenecek olan raporlarda unutulmaması gereken noktalara dikkat çekmek için bu eserin kaleme alındığını ifade etmektedir.

Kitabın hukuki bölümünde; o dönemde yürürlükte olan ve hekimlerin uygulamada sorumlu olduğu kanun maddelerinden ve yaptırımlardan bahsedilmekte, ardından diplomaların kayıt altına alınması, çalışma ruhsatının önemi ve sağlık mesleği mensubu olmayan kişilerin çalışmasını önlemeye yönelik tedbirler gibi konular ciddiyetle ele alınmaktadır. Kitabın devamında; dönemin ceza yasasının ilgili maddelerine, hasta-hekim ilişkileri ve etik boyutuna değinilmektedir.

Kitabın bilimsel bölümünde; öncelikle; kişilerin bireysel özellikleri ile tıbbi kimliklendirme ve adli rapor tanzimi konularından bahsedilmektedir.

Adli Travmatoloji ile ilgili bölümlerde; yaralar ve yaralanmalar ile ilgili ceza yasa maddeleri, yara çeşitleri ve ayrımı, travma olayının orijin tespiti (cinayet, intihar, yüksekten düşme/atılma vb.) künt travma yaraları, kesici alet yaraları, yanıklar, elektrik ve yıldırım çarpmaları, boğma ve boğulmalar konularına değinilmektedir. Bunun yanında zehirlenme ve kimyasal gazlardan etkilenme konularına da değinilmiştir.

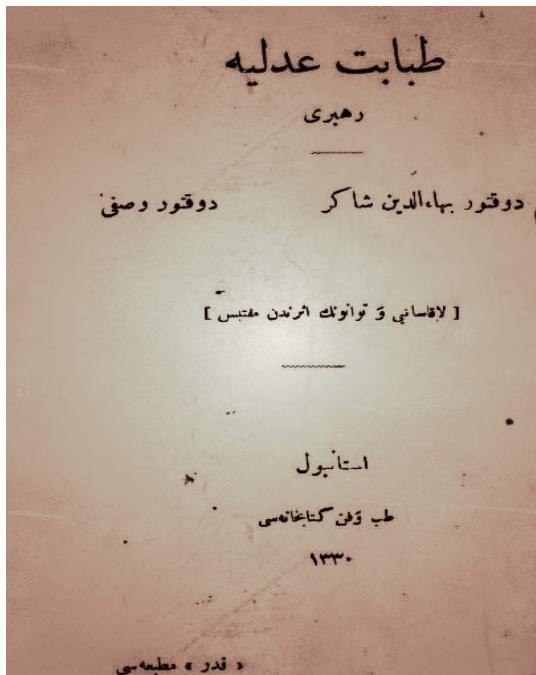
Adli Tanatoloji ile ilgili bölümlerde; otopsi ve aşamaları, ölüm nedeninin irdelenmesi, postmortem interval tayini ile ölüm zamanı, ölüm orjini tespitine yönelik incelemeler ile vaka çeşitlerine göre otopsi olgularından bahsedilmektedir.

Adli Entomoloji konusunda; ceset üzerinde tespit edilebilecek eklem bacaklı ve böcek türlerinden, postmortem interval tayininde yararlanılmasından bahsedilmektedir.

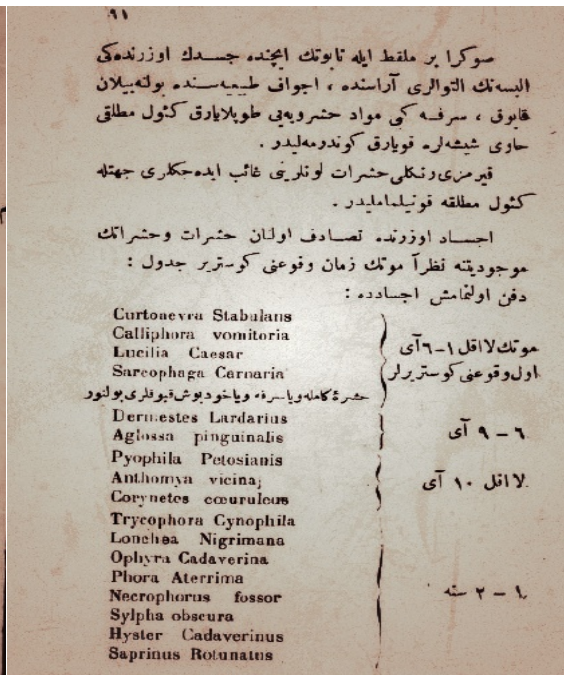
Adli Jinekoloji alanında; cinsel saldırı olgularının muayenesi, örnek alınması ve incelenmesi, küretaj ve abortusların değerlendirilmesi gibi konulara değinilmektedir.

Adli Psikiyatri konusunda; psikiyatrik rahatsızlığı olan kişilerin muayenesi, cezai ehliyeti etkileyen ruh sağlığı hastalıklarından bahsedilmekte ve yürürlükteki medeni kanun Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'ye atıf yapılmaktadır.

Adli Biyoloji ile ilgili bölümlerde; kan ve semen gibi vücut sıvılarının tespiti ile örnek alınması ve incelenmesi hususundan bahsedilmektedir.

Resim 6

Resim 7

Resim 6. Dr. Bahaeddin Şakir tarafından 1914 yılında yazılan, Tababet-i Adliye Rehberi kitabının kapağı

Resim 7. Tababet-i Adliye Rehberi kitabının içeriğinden Adli Entomoloji konulu bir bölüm

Tıbb-i Kanuni (Adli Tıp)

Kendisinin Dr. Vasfi Bey ile birlikte kaleme aldığı bu eser, iki bölüm halinde olup, 1918 yılında basılmıştır.²⁴ Kendisinin 1918 yılında yurtdışına çıkması sonrasında, Dr. Vasfi Bey; tıp fakültesindeki adli tıp kürsüsünden sorumlu olmuştur.¹⁹

Bu kitabın içeriğinde genel olarak, ölüm konusu ele alınmaktadır. Kitapta; ölüm belirtileri, ölüm kararının verilmesi, organ düzeyinde ölüm, cesedin dekompozisyon süreci ve etkiyen faktörler, cesedin muhafazasını gerektiren durumlar, ölüm zamanının tespiti, ölü muayenesi, otopsi, feth-i kabir uygulaması, ani ölümler, ölümcül nitelikte olan rahatsızlıklar ve konu ile ilgili kanuni mevzuat hususlarına yer verilmiştir.

Dr. Bahaeddin Şakir Bey, dekan yardımcılığı ile adli tıp hocalığı görevini ifa ederken, vazifesini sadece fakülte sınırları ile kısıtlı tutmamıştır. 1911 yılında dönemin Türkiye Büyük Millet Meclisi olan Meclisi Mebusan'da, tıp fakültesi bütçesinin görüşüldüğü oturuma; tıp fakültesi reisi sanisi (dekan yardımcısı) olarak katılmıştır. Öğrencilerin, nitelikli tıp eğitimi alabilmesi için gereken koşullardan ve fakülte bütçesinin yetersizliğinden bahsettiği, iddialı bir konuşma gerçekleştirmiştir.²⁷ Bu konuşmadan aktarılabilecek dikkate değer bölümler ise; *"Tıp fakültesinde ise, birçok laboratuvarlar, birçok hastaneler, onları idare edecek birçok muallimler, muallim muavinleri, asistan ve buna mümasil birtakım memurin vardır. (...) Bu hususta tıp fakültesinin ibraz ettiği bütçeyi tetkik etmek lazımdır. (...) Çünkü, yetişecek etibba, sair mekâtipten çıkacak talebe gibi değildir. Kendileri hayatın idamesiyle hastayı tedavi ile meşgul oldukları için, eğer miktar-ı kâfi tahsil ve talim etmeyerek çıkacak olurlarsa, vazifelerinin büsbütün aksini icra etmiş olurlar. Yani, idame-i hayata hizmet edecekleri yerde, bilakis hayatın yok olmasına neden olmuş olurlar. Bu cinayetin mesuliyeti, doğrudan doğruya bu heyet-i umumiyeye ait olmuş olur."* şeklindedir.

O dönemde tıp fakültesi eğitiminin, son senesinde adli tıp derslerine yer verilmekteydi. Ders müfredatının içeriği; kendisinin yazmış olduğu Tıbb-i Kanuni Dersleri eserindeki konulardan oluşmaktaydı.¹² Kendisinden önceki dönemlerde verilen derslerin nazari (teorik) düzeyde kaldığının bilincinde olan Dr. Bahaeddin Şakir Bey, eğitimin ameli (pratik) yönü olan morg ve laboratuvar bölümünün büyük önem teşkil ettiğini ifade etmiştir. 1911 yılında Meclis-i Mebusan'da yapmış olduğu bir konuşmada; *"Bir tabip yetişmek için ihtiyacı fazla miktarda hasta görmeye mütevekkiftir. Bunlar kâfi miktarda olmazsa, tıp fakültesi mevcut sayılamaz."* demiştir. Öyle ki günümüzde bile performans dayalı sağlık sistemi adıyla tartışmalara konu olan, bakılan hasta veya muayene süresine göre maaş alınması konusu gündeme geldiğinde, kendisi bu duruma şiddetle karşı çıkarak; *"Bizim mektebimiz başka mektebe benzemez, hususî ahvali vardır; çünkü cihet-i ameliyyesi (pratik) fazla olan bir mekteptir. Onun için biz sabahtan akşama kadar talebeyle beraber hastaların başında bulunmalıyız. Onun için biz saat işi yapamayız. Bize maktu (sabit) maaş veriniz."* dediği aktarılmaktadır.²⁵

Dr. Bahaeddin Şakir Bey, akademik hayatı boyunca; bir yandan nitelikli tıp eğitiminin sunulabilmesi için mesai harcamış, diğer yandan da öğrencilerin eğitim koşullarının iyileştirilmesi için çaba sarf etmiştir. Dönemin gençlerinin, sosyal ve kültürel olarak bir buluşma noktası olan "Türk Ocağı"nda yapmış olduğu bir söyleşide bu konuya değinirken; *"Sarı benizli, zayıf ve hastalıklı talebemiz umumiyetle açlık hastasıdırlar. (...) Çocuklarımızın sıhhat-i fikriye ve bedenlerinde büyük bir inkılap yapmasının en iyi çaresi, hiç olmazsa öğleyin talebemizin karınlarını doyurmaktır. Fikren, bedenlen uğraşan çocuğun bir günlük gıdası bir dilim ekmek ile iki zeytin tanesinden ibaret kaldıkça, onda salim bir dimağ ve vücut aramak muvafık-ı insaf değildir."* Demiştir.²⁸

²⁷ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; 7. Cilt; İ: 104, 9 Mayıs 1911, C:1, s:30-38.

²⁸ Metin Atuf Kansu, K. Işık Kansu; *Nafi Atuf Kansu (1890-1949) Yaşamı ve Yazıları*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2011, s:325.

Resim 8. Dr. Bahaeddin Şakir Bey, Tıbb-i Kanuni Müderrisliği Döneminde²⁹

Balkan Savaşı'nda Edirne Kuşatması ve Hilal-i Ahmer Hastanesi Başhekimliği

Dr. Bahaeddin Şakir Bey, I. Balkan Savaşı döneminde Hilal-i Ahmer (Kızılay) Hastanesi'nde yürütmüş olduğu başhekimlik vazifesi boyunca Edirne'de kaldı, bu süreçte Edirne müdafaasında görev alan subaylar arasında Kazım Karabekir Paşa da vardı. 1913 yılında Edirne işgale uğrayınca, esir düştü, ardından serbest bırakıldı ve İstanbul'a geri geldi.³⁰

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki modern jinekolojinin kurucusu Dr. Besim Ömer Akalın kendisinin bu dönemdeki çabalarından bahsederken; *"Dr. Bahaeddin Şakir Beyfendi şehrin mahsuriyeti zamanında, muavenet-i umumiyeye müracaat suretiyle her şeyi mükemmel büyük bir 'Hilal-i Ahmer Hastanesi' vücuda getirdi."* diyerek övgüyle söz etmektedir. Balkan Savaşı döneminde Edirne'de görev yapan Fransız Konsolosu Marcel Cuinet, kaleme aldığı günlüğünde; *"Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in büyük bir fedakârlıkla idare etmekte olduğu, Hilal-i Ahmer Merkez Hastanesi'ne gittim. Bahaeddin Şakir Bey on beşi subay olmak üzere 250'den fazla yaralının tedavi altında olduğu hastanenin bütün koşullarını bana gezdirdi"* ifadesine yer vermektedir.³¹

I. Dünya Savaşı'ndaki Görevleri

Dr. Bahaeddin Şakir Bey, 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na katılmasının ardından; Kafkas Cephesi'nde düzenli orduya destek olacak Teşkilat-ı Mahsusa bünyesindeki, gayri nizami harp birliklerinin organizasyonu için Erzurum'a gitti. Kısa sürede teşkilatlandırdığı gönüllüler, *"Baha Şakir Bey Müfrezesi"* olarak anılmaya başlandı. Dr. Bahaeddin Şakir Bey idaresindeki bu birlikler; Artvin, Ardanuç ve Ardahan'ın, Rus işgalinden kurtulmasında bilfiil rol oynadı. Cephede bizzat muharip olarak görev alması ve yürüttüğü siyasi faaliyetlerin yanında, idaresindeki birliklerin tıbbi ihtiyaçlarıyla da bizzat ilgilendi ayrıca aynı dönemde

²⁹ Nil Sarı ve diğerleri, *Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

³⁰ Besim Ömer Akalın, *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2007, s.110-111

³¹ Togay Seçkin Birvudak, "Edirne'deki Fransız Konsolosu Marcel Cuinet'in Balkan Savaşı Günlüğü", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 10, Sayı 19, Kış 2016, s. 55-77.

Erzurum'da baş gösteren tifüs salgını ile mücadelede de hekim kimliği ile rol aldı. Kafkas Cephesi'ndeki mücadele başarısızlıkla sonuçlanınca, 1915 yılında İstanbul'a geri döndü.³²

Resim 9. Dr. Bahaeddin Şakir Bey (solda); Kafkas Cephesi'nde, Filibeli Hilmi Bey ile Birlikte³³

Kendisinin İstanbul'a dönmesinden bir süre sonra yayınlanan ve Ermenilerin zorunlu göçe tabi tutulmasını konu alan "Tehcir Kanunu" fikrinin oluşmasında ve uygulanmasında asıl sorumlunun Dr. Bahaeddin Şakir Bey olduğu bilinen bir gerçektir. Nitekim Tehcir Kanunu'nun çıkmasının ardından da, tekrar Erzurum ile yöresine gitmiş ve kanunun icrası için bilfiil yerinde çaba göstermiştir. Kendisinde bu düşüncenin yerleşmesinde, bizzat bulunduğu Kafkas Cephesi'nde alınan yenilginin etkisi olduğu da yadsınamaz. Öte yandan, kendisinin; İstanbul'a dönerken iki kimsesiz Ermeni çocuğunu evlatlık olarak yanında getirdiği hatta bu çocuklardan birinin sonradan İstanbul Filarmoni Orkestrası'nda uzun yıllar görev aldığı da tarihi bir anekdot olarak aktarılmaktadır.³⁴

Çanakkale Savaşı sürerken, Meclis-i Mebusan'ı temsilen bir heyetin ziyaret amacıyla cepheye gönderilmesine karar verildi. Anafartalar Grubu Karargahı'nda, Mustafa Kemal Paşa tarafından misafir edilen, bu üç kişilik heyet içerisinde Dr. Bahaeddin Şakir Bey de yer almaktaydı. Öyle ki, bu ziyaretin sonrasında; Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'nın geciken terfi için bizzat Talat Paşa'ya başvurduğu belirtilmektedir.¹⁷ Ayrıca Çanakkale Zaferi ardından 1916 yılı Mart ayında Keşan'daki II. Ordu

³² Alaattin Uca, "Stange Müfrezesi'nin Harp Ceridesine Göre Kafkas Cephesi'nde Dr. Bahaeddin Şakir", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 20, Haziran 2011, s. 125-131.

³³ Mehmet Bilgin, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2017, s.550.

³⁴ Soner Yalçın, *Son Osmanlı Padişahı'nın Dedesi Bakatalı Tayyip*, Sabah, 08.03.2009. <http://www.hurriyet.com.tr/son-osmanli-padisahi-nin-dedesi-bakatali-tayyip-11160938> Erişim Tarihi: 27/03/2018.

Karargahı'na dönen Mirliva (Tuğgeneral) Vehip Paşa ile Kurmay Albay Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayan heyette, Dr. Bahaeddin Şakir Bey de yer almaktadır.³⁵

Resim 10. Dr. Bahaeddin Şakir Bey (soldan üçüncü kişi) ve Mustafa Kemal Paşa (sağdan üçüncü kişi) Bir Arada³³

Dünya savaşı devam ederken, aralarında yazar, şair ve politikacıların olduğu fikir insanları, kimi zaman muharebelerin sürmekte olduğu cepheleeri ziyaret etmekte kimin zamansa farklı cepheleeri ziyaret eden aydınların izlenimlerini dinlediği veya savaşın gidişatına ve ülkenin geleceğine yönelik sohbetlerin düzenlendiği toplantılara katılmaktaydı. Başyazarlığını Ziya Gökalp'in yaptığı "Yeni Mecmua" dergisi yazarlarının sık sık buluştuğu "Büyükkada Yat Kulübü", bu toplantılara ev sahipliği yapan yerlerden birisi idi. Yeni Mecmua dergisi; Türk edebiyatı ile ülkemizin basın tarihi açısından oldukça önemli bir dergi olup derginin yazar kadrosu içerisinde Dr. Bahaeddin Şakir Bey de yer almaktaydı.³⁶

³⁵ Sermet Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, MB Yayınevi, İstanbul, 2006, s.442.

³⁶ Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Resim 11. Yeni Mecmua Dergisi Yazarları Büyükada Yat Kulübü'nde³⁴

Ayaktakiler soldan sağa: Kazım Şinasi, Yahya Kemal, Ziya Gökalp

Oturanlar soldan sağa: Nihat Bey, Küçük Talat Bey, Fuat Köprülü, Necmettin Sadık, Dr. Bahaeddin Şakir Bey, Refik Halid, Falih Rıfkı, Fazıl Ahmet

I. Dünya Savaşı Sonrasında Yurtdışına Çıkışı ve Doğu Halkları Kurultayı

Osmanlı Devleti'nin, 1. Dünya Savaşı'nda yanında yer aldığı İttifak Devletleri ile birlikte savaşta mağlup olmasının ardından; 1918 yılı Kasım ayında Dr. Bahaeddin Şakir Bey, bir Alman savaş gemisi ile önce Sivastopol'a oradan da demiryolu ile Berlin'e gitti. Bu gemide kendisi ile birlikte Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa ve Dr. Nazım Bey gibi mücadele arkadaşları yer almaktaydı.¹⁷

Kendilerinin yurtdışına çıkmaları ardından, işgalci İngiliz kuvvetleri ile Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın teşvikiyle 1919 yılında, Divan-ı Harp yargılamaları başladı. 1920 yılında bu yargılama süreci tamamlanmış ve Dr. Bahaeddin Şakir Bey; İttihat Terakki Merkez-i Umumi Üyeliği ve Teşkilat-ı Mahsusa üst düzey yöneticiliği ile Ermeni Tehciri'ndeki sorumluluğu nedeniyle, gıyabında idam cezasına çarptırılmıştır.¹⁷

Berlin'de de mücadelesine devam eden Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in öncülüğünde "İslam İhtilalleri Cemiyeti" kuruldu. Cemiyet, sömürge rejimi altında bulunan Müslüman milletlerin başkaldırısını amaçlamaktaydı.³⁷ Bu faaliyetleri, dönemin Sovyetler Birliği Komünist Enternasyonal Sekreteri Karl Radek'in gözünden kaçmadı ve karşılıklı görüşmeler için Moskova'ya davet edildiler.

Dr. Bahaeddin Şakir Bey ve Enver Paşa, Anadolu'daki mücadeleye destek olmak amacıyla; 1919 yılında Moskova'ya gitme kararı almış ve daha güvenli olduğu için havayolunu tercih etmişlerdir. İnanılması güç bir şekilde, birbirinden farklı uçaklarla yapılan 5 uçuşta da; ya uçaklar havada infilak etmiş ya da düşmüştür ve bu kazaları yaralı olarak atlattıklarıdır. Hatta kazaların birinin ardından, İngiliz hakimiyetindeki Kovno şehrinde bir müddet esir kalmışlardır. 5. uçak kazasının atlatılması ardından Dr. Bahaeddin Şakir Bey pes etmiş ve 1920 yılında karayolu ile Moskova'ya ulaşmıştır. Enver Paşa ise 6. uçakla seyahati sırasında, uçağı Estonya'ya da yine düşmüş, kendisi firari bir Alman kontu sanılarak bu kez de Rusların eline esir düşmüştür. Kendi kimliğini bir türlü kanıtlayamayan Enver Paşa, 3 aylık esaret hayatında, yörenin önde gelen kişilerinin

³⁷ Ahmet Eyicil, *Nazım Bey*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 32, İstanbul, 2013, s. 447.

resmini yaparak para kazanmış, imzalanan barış anlaşması ile Berlin'e dönmesinin ardından bu kez 7. yolculuğunu kara yolu ile Moskova'ya ulaşıyor. ³⁸

Dr. Bahaeddin Şakir Bey, 1920 yılında Moskova'da üst düzey Sovyet yetkilileri ile temaslarda bulunmasının ardından Bakü'ye hareket etti. Burada Sovyetler Birliği'nin öncülüğünde, emperyalist ülkelerin himayesindeki milletlerin başkaldırısını amaçlayan "Doğu Halkları Kurultayı"na katıldılar. Kendisi, kurultaya katılan iki bine yakın katılımcı arasından seçilen ender sayıdaki konuşmacıdan biri olup, konuşmasını Türkçe olarak gerçekleştirmiştir. Kurultayda dikkatleri üzerine toplayan Dr. Bahaeddin Şakir Bey, "Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti" üyeliğine seçilmiştir. ³⁹ Kendisinin, Sovyetler Birliği ile olan bu ilişkileri, şüphesiz ki siyasi olarak ortak görüşü paylaşmaktan öte, yürütülen mücadeledeki karşılıklı işbirliği zeminindedir.

Chairman: The second speaker will be Comrade Bahaeddin Shakir.

Interpreter [rendering Comrade Shakir's (Turkish) speech into Russian]: I begin without comments and give only the essentials. When the European war began, Turkey went to war with no intention of conquest. It entered the war of necessity, to defend itself. There was only one issue at stake for Turkey, namely: either to safeguard its freedom or to fall under the yoke of one of the coalitions, either the German or the British. Before joining in the war, the Turks thought for a long time. If they did not enter the war, then, when one of the contending sides proved victorious, that would mean the end of Turkey's freedom. Even earlier Turkey did not follow a policy of conquest and had no predatory aims.

In our country, in Turkey, the officers belong to a different category from the Russian or European officers. The Turkish officer is a genuine proletarian. He has not been brought up in the spirit in which officers in Europe and in Russia were brought up. The view that

Resim 12. Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in, Doğu Halkları Kurultayı'ndaki Konuşmasının

Orjinal Stenograf Metninden Bir Bölüm³⁷

Berlin'e Dönüşü, Ölümü ve Sonrası

Kendisi her ne kadar Anadolu'ya dönüp Milli Mücadele'ye katılmak istemiş ve bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup dahi yazmış olsa da, Bakü'deki faaliyetleri ardından 1921 yılında, tekrar Berlin'e dönmek zorunda kaldı. ⁴⁰

Dr. Bahaeddin Şakir Bey ve arkadaşları Berlin'de türlü imkansızlıklar içerisinde hayatlarını idame ettirmekteydi. Kendisi, Dr. Nazım Bey ile bir bütün dükkanı işletmekteydi. Bu bütün dükkanı başta Talat Paşa olmak üzere, yurdundan ayrılmak zorunda kalanların, Berlin'deki buluşma mekanıydı.

³⁸ Sunay Akın, *Ay Hırsızı*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

³⁹ *Congress of the Peoples of the East, Baku September 1920, Stenographic report.* New York: New Park Publications, 1977.

⁴⁰ Yavuz Aslan, "İttihat ve Terakki Liderlerinden Dr. Bahaeddin Şakir'in Sovyet Rusya ve Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1920-1921)", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 39, Aralık 2007.

Resim 13

Resim 14

Resim 13. Dr. Bahaeddin Şakir Bey ve Talat Paşa; Berlin

Resim 14. Dr. Bahaeddin Şakir Bey ve Oğlu Gökalp, Talat Paşa ile Birlikte; Berlin⁴¹

Talat Paşa'nın 15 Mart 1921 yılında Ermeni bir suikastçı tarafından öldürülmesi, Dr. Bahaeddin Şakir Bey ve arkadaşlarını oldukça etkilemiştir. Kendileri, Talat Paşa'nın öldürülmesinin ardından, sık sık eşi Hayriye Hanım'ı ziyaret edip destek olmaktadır.

1922 yılı Nisan ayının 16'sını 17'sine bağlayan gece; yine bir ziyaretin ardından, Dr. Bahaeddin Şakir Bey ve Cemal Azmi Bey, aile bireyleri ve Hayriye Hanım'la birlikte evden çıktılar. Bir müddet sonra kendilerini takip eden Ermeni suikastçı Arşavir Şıracıyan ile arkadaşı, silahını çekerek üzerlerine atıldı. Hayriye Hanım araya girip engel olmaya çalıştıysa da, başaramadı. Suikastçı önce Cemal Azmi Bey'i yüzünden vurarak öldürdü. Ardından, Dr. Bahaeddin Şakir Bey'e döndü. Son sözünde; "Ah, ah!" diyerek, haykıran Dr. Bahaeddin Şakir Bey de, alnından vurulmasının ardından, kendisinden önce hayatını kaybeden Cemal Azmi Bey'in üzerine yığıldı.⁴²

Dr. Bahaeddin Şakir Bey ve Cemal Azmi Bey, Berlin'deki Türk Şehitliği'ne defnedilmişlerdir. Suikastin ardından kaçan Arşavir Şıracıyan ve arkadaşı ise yakalanmamış, işlemiş oldukları cinayetler nedeniyle yargılanmamışlardır.

Enver Paşa'nın kardeşi, Afganistan'da bulunan abisine yazdığı mektupta; "Baha, zevcesiyle 4 çocuk bıraktı ki, tamamen parasız ve kendilerini idareden acizdirler. (...) Yoksa er geç sefalete mahkumdurlar. Biz tabi elimizden geldiğince yardım edeceğiz." diyerek üzüntüsünü dile getirmektedir.

⁴¹ Murat Bardakçı, *Atatürk'ten Ermeni Terörüne Tapulu Cevap*, Sabah, 04.02.2007 <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/02/04/gun112.html> Erişim Tarihi: 27/03/2018

⁴² Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1997.

Resim 15. Dr. Bahaeddin Şakir Bey ile Cemal Azmi Bey'in, Berlin Türk Şehitliği'ndeki Mezarı⁴³

Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in vefatı ardından, eşi Cenan Hanım ve kendisiyle birlikteliğinden olan 2 çocuğu; 10 yaşındaki "Gökalp" ve 5 yaşındaki "Mehmet Celasin" ile birlikte İstanbul'a döndü. İki kardeşin isimlerini Ziya Gökalp'ın koyduğu ve daha sonradan alacakları "Erk" soyadını ise, kendilerine Atatürk'ün verdiği belirtilmektedir.³²

1924 yılında, TBMM kararıyla Cenan Hanım ile çocuklarına maaş bağlanmıştır. 1927 yılında Atatürk, kendi ifadesiyle; "Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen ricalden Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in vefatı sırasında nafakasıyla mükellef" olan Cenan Hanım'a, çocukları adına; Osmanbey semtindeki dört katlı bir evin tahsis edilmesi talimatını vermiştir. Bunun yanında iki çocuğu devlet desteğiyle Galatasaray Lisesi'nde okumuştur. 1939 yılına gelindiğinde, dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü talimatıyla; kendilerine Galata'daki iki dükkanın hissesinden de pay verilmiştir.⁴⁴

Bir dönem kendisi de, İttihat Terakki Cemiyeti üyesi olan, Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, 1986 yılındaki vefatından önce bıraktığı vasiyetinde iki isteği olmuştur. Bunlardan birisi de; Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in mezarının yurda getirilip, Abide-i Hürriyet Şehitliği'ndeki arkadaşlarının yanına gömülmesidir.⁴⁵

Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in mezarı halen Berlin Türk Şehitliği'nde yer almaktadır. Memleketine, hürriyet idealine ve adli bilimler alanına adanmış, fırtınalı hayatının ardından kendisini, belki de en iyi tanımlayan Hüseyin Cahit Yalçın'ın cümleleridir:

Pek sempatik, güzel bir adamdı. İsminin etrafındaki menkıbeler onu büsbütün sevimli gösteriyordu. Mihnet (üzüntü), mahrumiyet ve dert içinde "su verilmiş" bir çelik gibi, geçirdiği sergüzeşlerden (serüvenlerden) yekpare sert bir kütle haline gelmişti. O bütün hayatı ve politika meselelerini keskin ve kat'i bir mantıkla

⁴³ Yavuz Donat, *Berlin Türk Şehitlik Camii*, Sabah, 08.07.2015 <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2015/07/08/berlin-turk-sehitlik-camii> Erişim Tarihi: 27/03/2018.

⁴⁴ Şenol Kantarcı, *Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen İddialar: Atatürk'ün Ermeni Sorununa Bakışı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 365-384.

⁴⁵ Nalan Seçkin, *Bayar'ın Vasiyeti*, Güneş Gazetesi, 23 Mayıs 1987, s:7.

hallediyordu. İnce farklar, soluk renkler, onun gözlerinde mevcut sayılamazdı. Realiteden, dünyadan uzak yaşıyor denilebilirdi. İçinde hayatının zembereğini ve gayesini teşkil eden bir hürriyet ideali vardı. Onunla tanıştıkça zihnimdeki “jacobin” mefhumuna maddi bir sima verebiliyordum. Büyük Fransız ihtilalinin bazı dürüst simalarını, eğilmez başlarını düşündükçe Bahattin Şakir’e yapıştırıyordum. Onun nazarında dünya yoktu, karşıdakiler yoktu, zorluk yoktu, yalnız bir ideal ve akide vardı. Ve buna doğru, hiçbir şey düşünmeden, keskin ve kat’i adımlarla yürümek vardı.

Fakat Bahattin Şakir için darılmak ve ayrılmak hiç manası olmayan kelimelerdi. O arkadaşları arasında bile devam eden mücadelesinde, şahsi hiçbir menfaat beklemiyordu, hiçbir makamda gözü yoktu. Fırka ve memleket işlerinde haşin ve sert hüviyeti ile insanı adeta ürküten bu ihtilalci; hususi hayatında ne yumuşak, ince ve uysal bir arkadaştı.⁶

Sonuç

Dünya siyasi tarihinde yer etmiş kişilerin görüşleri ve eylemleri hakkında, üzerinden asırlar geçmiş olsa da tartışmalara konu olacağı ve aynı coğrafyada dahi kimi çevreler tarafından takdir görürken kimi çevreler tarafından şiddetle eleştirileceği bilinen bir gerçektir. Tarihe mal olmuş bu kişilerin, ülkelerinin geleceğine yönelik etkileri tartışılırken, üzerinde önemle durulması gereken bir başka husus; bu kişilerin fikirlerindeki bağlılık ve tutarlılık ile eylemlerini gerçekleştirirken gösterdiği özveri ve kendini adanmışlıktır. Kişilerin, siyasi görüşleri ya da eylemleri ile neticeleri şiddetle tartışılabilir fakat yürüdükleri yolda bireysel kaygılar gütmeden, feragat edip arkasında bıraktıkları ve gösterdikleri çabalar da göz önüne alınıp saygı duyulması gereken değerlerdir.

Ülkemiz siyasi tarihi ele alınırken, Dr. Bahaeddin Şakir Bey’in de bu doğrultuda değerlendirilmesi gerektiği görüşündeyiz. Kendisinin fikirleri, rijid politik duruşu, komitacı kişiliği, gayri nizami harp görevleri ve Ermeni Tehciri’ndeki rolü gibi faaliyetleri ile akabinde yaşananlar, elbette değerlendirilip yeri geldiğinde şiddetle eleştirilebilecek konulardandır. Fakat tartışmaya mahal olmayan bir konu varsa, o da; Dr. Bahaeddin Şakir Bey’in politik fikirlerle ilk tanıştığı Askeri Tıbbiye’deki öğrencilik yıllarında başlayan siyasi hayatının hiçbir döneminde ideallerini geri plana atmamış, şahsi menfaatlerin ya da kişisel ihtirasların gölgesinde bırakmamış olmasıdır. Kendisi, fikirleri nedeniyle; vatanından uzakta sürgünde yaşamış, ülkesinin içinde bulunduğu savaşlarda birçok cephede hekim kimliği yanında muharip olarak da görev almış, esir düşmüş, siyasi mecrada mücadelesine devam etmiş ve ömrünün son yıllarını yokluk içerisinde geçirmiş fakat yine de hedeflerinden ayrılmamıştır.

Öte yandan kendisinin Osmanlı tahtının varislerinden Yusuf İzzettin Efendi’nin özel hekimliğini de yaptığı göz önüne alındığında, alanında uzman bir hekim olarak üniversitede veya saray çevresinde hekimlik vazifesine devam ederek her türlü zorluktan uzak ve sefahat içerisinde bir hayat sürebilecekken, amaçları uğruna mücadele ile geçen bir yaşamı seçmiştir. Fakat yine de çok sevdiği hekimlik mesleğini icra etmekten geri kalmamış, sürgündeyken bile yarıda kalan adli tıp ihtisasını tamamlamayı ihmal etmemiştir. Meşrutiyetin ilanı ardından memleketine döndüğünde, mebus olabilecekken veya siyasi konumunun etkisini kullanabilecekken, üniversitede kalmayı tercih etmiş ve adli tıp alanında bir asır sonrasında dahi yeri dolduramayacak nitelikte eserlere imza atmıştır.

Tıp fakültesindeki dekan yardımcılığı görevi nedeniyle katıldığı meclis oturumlarında; tıp fakültesi imkanlarının öğrenciler adına geliştirilmesi için hararetle tartışmalarda bulunmuş, yazdığı makalelerde; öğrencilerin birçoğunun dar gelirli olduğu tespitinden yola çıkarak eğitimlerinin yarıda kalmaması adına en azından yemek öğünlerinin karşılanması gibi önerilerde bulunmuştur. Siyasi hayatında mutaassıp ve katı fikirleri ile öne çıkan Dr. Bahaeddin Şakir Bey’in, öğrencilerine kendisini tanıtırken; kendisinin de halen bir öğrenci olup onlardan tek farkının kıdemli bir öğrenci olduğunu ifade edecek kadar, günümüzde bile ender rastlanacak derecede alçakgönüllü olması dikkate değerdir.

Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in hayatını ve geride bıraktıklarını bu çerçevede ele alırken; ülkemiz tarihindeki pek az hekimin, memleketinin kaygılarını bu denli gütmesi ile mücadele etmesi yanında, kendi alanındaki vazifelerini yerine getirmeye ve geriye nitelikli eserler bırakmaya imkanı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça / References

Akalın, B. O. (2007). *Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2007, s.110-111.

Akın, S. (2009). *Ay Hırsızı*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Aslan, Y. (2007). "İttihat ve Terakki Liderlerinden Dr. Bahaeddin Şakir'in Sovyet Rusya ve Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1920-1921)", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2007, Cilt 7, Sayı 39.

Beyatlı, Y. K. (2015). *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Birbudak, T. S. (2016). "Edirne'deki Fransız Konsolosu Marcel Cuiet'in Balkan Savaşı Günlüğü", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Kış 2016, Cilt 10, Sayı 19, s. 55-77.

Cengiz, F. (1997). "Dr. Nazım ve Dr. Bahaeddin Şakir'in Kaleminden İttihat ve Terakki Cemiyeti", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul (Yüksek Lisans Tezi).

Çiçek, H. (2004). *Dr. Bahattin Şakir: İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Eyicil, A. (1988). "Dr. Nazım Bey", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara (Doktora Tezi).

Gokay, F. K. (1960). "Legal Medicine and Psychiatry in Turkey", *Cleveland-Marshall Law Review*, Vol 9.

Kahya, E. (1987). "Fransa'da İhtisas Yapmış Olan Türk Hekimlerinden Bazıları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 1.2, s. 245-262.

Karabekir, K. (2011). *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Köroğlu, E. (2016). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandanan Millî Kimlik İnşâsına*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztürel, A. (1977) "Adli Tıp Dalının 50 Yılda Türkiye'deki Gelişimi ve Bugünkü Durumu", *Ankara Hukuk Fakültesi Ellinci Yıl Armağanı 1925-1975*, Ankara: Sevinç Matbaası, Cilt:1, s:51-77.

Tunalı, İ. & Zentürk, C. (1989). "Tıbbi Bilirkişilik", *Yargıtay Dergisi*, Ocak 1989, s. 639-644.

Uca, A. (2013). "II. Abdülhamit Döneminde Dr. Bahaeddin Şakir'in Osmanlı Velihtları ile İlişkileri", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Haziran 2013, Sayı: 24, s. 97-101.

Uca, A. (2013). "Stange Müfrezesi'nin Harp Ceridesine Göre Kafkas Cephesi'nde Dr. Bahaeddin Şakir", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Haziran 2011, Sayı 20, s. 125-131.

Yıldırım, R. V. (2011). "Türkiye'de Adli Tıp Eğitiminin Öncüleri ve Gelişimi (1846-1933)", İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik AD, İstanbul (Doktora Tezi).

Arşiv Belgeleri / Archive Documents

1339 Sene-i Maliyesine Mahsus Millî Nevsal, Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1339/1923, s. 313.

Şakir, B. & Vasfi. (1914). *Tababet-i Adliye Rehberi*, İstanbul.

Şakir, B. & Vasfi. (1918). *Tıbb-i Kanuni*, İstanbul.

Şakir, B. (1910-1911). *Darülfünun Osmanlı Tıp Fakültesi'nde Tedris Olunan Tıbb-ı Kanunî Dersleri*, İstanbul.

Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1922, s. 211.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi; 7. Cilt; İ: 104, 9 Mayıs 1911, C:1, s:30-38

İnternet Kaynakları / Web Sources

Biographies: Brouardel (Paul Camille Hippolyte).

<http://www.biusante.parisdescartes.fr/histoire/biographies/?cle=3106> Erişim Tarihi: 27/03/2018.

Kızılay Tarihçesi. <http://www.kizilayizmir.org.tr/cms/tarihce> Erişim Tarihi: 27/03/2018.

Şükrü Hanioglu Bahaeddin Şakir'i anlattı, Tarih Haber, 23.07.2015. <http://www.tarihhaber.net/hanioglu-ile-bahaeddin-sakir-hakkinda-konustuk/> Erişim Tarihi: 27/03/2018

Sürelî Yayınlar / Periodical Literatures

Ayçil, A. (2008). "Söyleşi: Şükrü Hanioglu", *Mostar Dergisi*, Sayı 43.

Bardakçı, Murat (2007). "Atatürk'ten Ermeni Terörüne Tapulu Cevap", *Sabah*, 04.02.2007. <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/02/04/gun112.html> Erişim Tarihi: 27/03/2018

Donat, Y. (2015). "Berlin Türk Şehitlik Camii", *Sabah*, 08.07.2015. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2015/07/08/berlin-turk-sehitlik-camii> Erişim Tarihi: 27/03/2018.

İlk Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Hatıraları: "Doktor Bahaeddin Şakir ve Doktor Nazım Beyler", *Cumhuriyet*, 1950, S:2. <http://hdl.handle.net/11498/10335> Erişim Tarihi: 11/07/2017.

Seçkin, N. (1987). "Bayar'ın Vasiyeti", *Güneş Gazetesi*. 23 Mayıs 1987, s:7.

Yalçın, H. C. (1936). "Tanıdıklarım: Bahattin Şakir", *Yedigün Neşriyatı*, İstanbul 01.03.1936, s. 9.

Yalçın, S. (2009). “Son Osmanlı Padişahı'nın Dedesi Bakatalı Tayyip”, *Sabah*, 08.03.2009. <http://www.hurriyet.com.tr/son-osmanli-padisahi-nin-dedesi-bakatali-tayyip-11160938> Erişim Tarihi: 27/03/2018.

Tetkik Eserler / Examination Works

Atacanlı, S. (2006). *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, İstanbul: MB Yayınevi, s.442.

Bilgin, M. (2017). *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, s.550.

Congress of the Peoples of the East: Baku, September 1920: Stenographic Report. New York: New Park Publications, 1977.

Eyicil, A. (2013). “Nazım Bey”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 32, s. 447.

Hanioğlu, Ş. (2013). “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt. 23, s. 479.

Kantarci, Ş. (2002). *Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen İddialar: Atatürk'ün Ermeni Sorununa Bakışı*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s. 365-384.

Kansu, M. A. & Kansu, K. I. (2011). *Nafi Atuf Kansu (1890-1949) Yaşamı ve Yazıları*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, s:325.

Sarı, N.; Akgün, B. & Kurt, Ü. E. (2011). *Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Şıracıyan, A. (1997). *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, İstanbul: Kastaş Yayınları.

Uca, A. (2015). *İttihad ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahaeddin Şakir Bey*, Konya: Kömen Yayınları.